

האם שימש אלף-בית במשמעות 'מאגית' כבר במאה הראשונה לספירה?

רחל חכלילי

אחד המימצאים המפתיעים שנתגלו בחפירת הקבר המונומנטאלי בבית העלמין היהודי ביריחו (קבר 'גלית') מן המאה הראשונה לספירה, היה כתובת על מיכסה של גלוסקמה. הקבר כולל שני חדרים. בחדר העליון מצויים שמונה כוכים חצובים בשלושת הקירות, וכן בור בקרבת הפתח שנמלא עצמות במועד מאוחר יותר.¹ במרכז חדר זה היה 'בור עמידה'.² בפניה הצפונית-מערבית של הבור, נמצא מיכסה של גלוסקמה, שצידו הפנימי פונה אל הפתח (ציור 1). על חלק זה של המיכסה נרשמו בפחם שמונה האותיות הראשונות של האלף-בית היווני וסימן (או אות) נוסף. נראה שהמיכסה היה שייך לגלוסקמה (שנמצאה בקרבת מקום, על הספסל הצפוני של החדר). המיכסה הונח בכונה תחילה ב'בור העמידה', ופניו אל הפתח. שמונה האותיות נערכו בשלוש שורות (ציור 2-3),³ והן מופיעות בסדר עולה של האותיות הראשונות באלף-בית היווני:

ΑΒΓΔ

ΕΖ

Η(—)

Φ

בשורה הראשונה — ΑΒΓΔ; השורה השנייה מתחילה ב-Ε; האות הבאה אחריה כתובה בצורה בלתי-ברורה המזכירה את האות 'נו', אך קרוב לוודאי שזאת 'Ζ', מאחר שהיא האות הבאה בסדר האלף-בית; האות הראשונה בשורה השלישית היא 'Η' והאות שלאחריה נראית בלתי-גמורה וניתן להניח שזו Θ, שהיא האות הבאה בסדר האלף-בית. קן אופקי כפול נמתח לרוחב המיכסה, מתחת לאותיות אלו, ומתחתיו נרשמה אות נוספת, כנראה φ, אך ייתכן, בגלל הקושי בזיהוי ברור, שזהו סימן כלשהו, ולא אות. כתובת זו היא 'אלפבתיון' (Abecederium) יווני.⁴ כתובות של אלף-בית נמצאו

1 Rachel Hachlili, 'The Goliath Family in Jericho: Funerary Inscriptions from a First Century A.D. Jewish Monumental Tomb', *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* [=BASOR], 235 (1979), pp. 31-66; רחל חכלילי ואן קילברו, 'בית גלית' — משפחה ביריחו במאה הא' לסה"נ', קדמוניות, יד (תשמ"א), עמ' 118-122.

2 במרכז חדר קבורה חצוב בסלע, נחפר בור המאפשר עמידה זקופה (בור זה נקרא בדרך כלל בספרות 'מהמורה').

3 חכלילי (לעיל, הערה 1), עמ' 47-48.

4 S. Krauss, *Griechische und Lateinische Lehnwörter im Talmud, Midrasch und Targum*, II, Berlin 1899, p. 57

צור 1: החדר העליון בקבר משפחת 'גלית', יריחו, ובו כוכים עם גלוסקמות. משמאל – מיכסה הגלוסקמה אשר על צדה הפנימי רשומות אותיות יווניות

בארץ, רובן עם אותיות עבריות. חלק מכתובות אלו הוא מתקופות קדומות יותר, ובדרך כלל הן נחרתו או נכתבו על חותמות, אוסטרקונים וכלים.⁵ בכונתילת עג'רוד נמצאה רשימה של שלוש שורות אלף-בית על כלי המתוארך למאות ח'-ט' לפני-הספירה.⁶ מתקופת בית-שני נותרו כמה כתובות אלף-בית: בגזר נמצאה כתובת דורלשונית עם חמש האותיות הראשונות של האלף-בית העברי והיווני.⁷ כתובות נוספות של אלף-בית עברי על אוסטרקונים נתגלו בוואדי מורבעת⁸ ובקומראן.⁹ מחוץ לארץ-ישראל ידועות כתובות אלף-בית יווני,¹⁰ וחלקן נמצא בקברים מן התקופה הרומית.¹¹ הכתובת המתאימה ביותר לשם השוואה עם כתובת יריחו, נמצאה בבית-הקברות היהודי בבית-שערים, מן המאות ב'-ד' לספירה (כתובת מס' 73); היא

5 לחותמות ראה: רות הסטרין ועל ישראלי, כתובות מספרות, מוזיאון ישראל, ירושלים, תשל"ג, מס' 11-9; רות הסטרין ומיכל דיגי-מנדלס, חותמות מימי בית ראשון, ירושלים תשל"ח, מס' 127, 129; A. Demsky, 'A Proto-Canaanite Abecedary Dating from the Period of the Judges and its Implications for the History of the Alphabet', *Tel-Aviv*, 4 (1977), p. 16, n. 7
6 ד' משל, כנתילת עג'רוד: אתר מקדש מתקופת המלוכה בגבול סיני, מוזיאון ישראל, קטלוג 175, ירושלים תשל"ח, איור 11.

7 R.A.S. Macalister, *The Excavation of Gezer*, II, London 1912, p. 277, fig. 425
8 M. Baillet, J.T. Milik & R. de Vaux, *Discoveries in the Judean Desert, II: Les Grottes de Murabba'at*, Oxford 1961, no. 10B, 11, 73 78-80, pp. 91, 92, 178, 179, Pl. XXVII; 11; LIV:72; LV:79-80

9 R. de Vaux, 'Fouilles au Khirbet Qumran,' *Revue Biblique*, 61 (1954), p. 229, Pl. Xa
10 F. Dornseiff, *Das Alphabet in Mystik und Magie*, Leipzig — Berlin 1925, pp. 158-; ראה:
168; M.D. Coogan, 'Alphabets and Elements,' *BASOR*, 216 (1974), pp. 62-63
11 דורנסייף (לעיל, הערה 10), עמ' 163, מס' 140; עמ' 165, מס' 28; עמ' 166, מס' 1, עמ' 168, מס' 9.

חרוטה על קשת המעבר מחדר II ל-IV, אורכה 37 ס"מ וגובה אותיותיה 7-3 ס"מ.¹² בכתובת תשע האותיות הראשונות של הא"ב היווני: ΑΒΓΔΕΖΗΘ Ι: בדינו שתי כתובות זהות, הנושאות את האותיות הראשונות של האלף-בית היווני, בשני קברים יהודיים מתקופות שונות: אחת, מן המאה הראשונה לספירה (יריחו), והשנייה מן המאה השנייה-הרביעית לספירה (בית-שערים).

★

חוקרים רבים רואים בכתובות האלפבתיות תרגילי-כתיבה ולימוד תורת הגילוף (על חותמות).¹³ ייתכן שזהו אמנם ההסבר המתאים לכתובות אלף-בית אחדות שנמצאות על

12 מ' שובה, 'הכתובות היווניות מבית-שערים' ידיעות, ה (תרצ"ח), עמ' 79; מ' שובה ונ' ליפשיץ, בית-שערים, ב, ירושלים תשכ"ז, עמ' 23-24.
13 ראה, למשל, הסטריך וישראלי (לעיל, הערה 5), מס' 12 עמ' 22; הסטריך ודייג (לעיל, הערה 5), עמ' 161; דמסקי (לעיל, הערה 5), עמ' 16 וביבליוגרפיה שם.

צוור 3: תעתיק הכתובות שעל מיכסה הגלוסקמה

צוור 2: מיכסה הגלוסקמה שעליו רשומים בפחם שמונה האותיות הראשונות של הא"ב היווני

אוסטרקונים; אך לגבי חותמות בהן מופיעות 4-8 אותיות האלף-בית, אין ההסבר הזה מספיק. הוא אף נראה דחוק ובלתי-קביל לגבי הכתובות שהזכרנו לעיל, המופיעות בקברים היהודיים הן ביריחו והן בבית-שערים.

שובה מציין בפירוש, שבבית-שערים 'הכתובות כגובה כזה עד שאין להעלות על הדעת שילד... עשה כאן תרגילי כתיבה. עצם צורת האותיות ומיקומן אינם מרשים לשער כך'.¹⁴

הכתובת ביריחו מאששת מסקנה זו. אי-אפשר להסביר רישום אותיות האלף-בית ביוונית על מיכסה שנלקח מגלוסקמה ובה קבורת-עצמות, כתרגילי-כתיבה. יש להסיק, כי רישום האותיות עצמן ובסדר זה דווקא היה בעל משמעות מיוחדת. המיכסה עצמו הוצב אחרי הכתיבה ב'בור העמידה' וכוון כך שהכתובת תיפנה אל הפתח. כל הנכנס אל הקבר, לא יכול היה שלא להבחין במיכסה ובכתובת שעליו (כפי שאמנם קרה, כאשר נכנסנו אל הקבר והדבר בלט לעינינו). שובה¹⁵ מביא גם את דעתו של דיטריך, שכתובות אלף-בית בקברים אטרוסקיים ונוצריים הן סגולות הנרשמות להגנת המת מהרוחות הרעות המפריעות למת בשנתו או בדרכו לעולם-הבא.¹⁶ לאותיות האלף-בית היה אפוא כוח מאגי, בעל משמעות אסטרולוגית. הן היו סמלים של העולם והכוכבים ($\sigma\tau\omicron\iota\chi\epsilon\iota\alpha$),¹⁷ וכוחן המיסטי של האותיות היה ידוע בעולם העתיק.¹⁸ בתקופת התנאים ידעו היהודים על החוק הפיתגוראי ועל כוחם היוצר של אותיות ומספרים,¹⁹ וגם ביניהם שררה ההנחה כי אותיות האלף-בית הן 'בעלות כוח מאגי נסתר, ויודע-יחן יודעים להשתמש בהן'.²⁰

נראה אפוא, שאפשר לייחס משמעות מאגית (או מיסטית) לכתובות האלף-בית בקברים (ואולי גם על קמעות), בעיקר אם מקובלת עלינו ההנחה, שהמיסטיקה היהודית היתה כבר מפותחת באותה עת.²¹ חברו כאן יחד השפעות זרות מעמים אחרים,²² שבקרבם רווח השימוש באותיות האלף-בית כסגולות-הגנה, עם התפתחות המיסטיקה היהודית. הכתובת ביריחו מן המאה הראשונה לספירה מצביעה על יסוד מאגי-מיסטי במנהגי הקבורה היהודיים, שהמשיך להתקיים, כפי שעולה מן הכתובת בבית-שערים. ייתכן גם, שאותיות האלף-בית, בהקשרן לקבורה, נחשבו כבעלות סגולות לגירוש רוחות או סילוק מפריעים או שודדים, העלולים להפר את מנוחת המתים בקברם.

14 שובה (לעיל, הערה 12), עמ' 79.

15 שם, שם.

16 A. Dietrich, 'ABC Denkmaler', *Kleine Schriften*, Leipzig 1911, pp. 202-208

17 F. Cumont, *Fouilles de Doura Europos*, Paris 1926, p. 119; P. Merlat, *Répertoire des* : ראה
Inscription et Monuments figurés du Culte de Jupiter Dolichneus, Paris 1951, pp. 102-103;

M. Schwabe & B. Lifshitz, *Beth She'arim*, II, Jerusalem 1974, pp. 46-47

18 דורנסייף (לעיל, הערה 10), עמ' 20-23.

J. Trachtenberg, *Jewish Magic and Superstition*, Philadelphia 1961, p. 82

19 ג' שלום, פרקי יסוד בהבנת הקבלה וסמליה, ירושלים תשל"ז, עמ' 389.

20 ראה ג' שלום, דברים בגו, א, תל-אביב תשמ"ב, עמ' 235-234.

21 R. Hachlili & A. Killebrew, 'Jewish Funerary Customs during the Second Temple Period, in Light of the Excavations at the Jericho Necropolis', *Palestine Exploration Quarterly*, 115 (1983) p. 109-139